

## СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ПОРТРЕТ ОСОБИСТОСТІ НЕПОВНОЛІТНЬОГО ЗАСУДЖЕНОГО

*Описано соціально-педагогічний портрет неповнолітнього засудженого на основі його соціально-демографічних, кримінально-правових та психолого-педагогічних характеристик.*

**Ключові слова:** *соціально-педагогічний портрет, неповнолітній засуджений; соціально-демографічні, кримінально-правові, психолого-педагогічні характеристики.*

*Описан социально-педагогический портрет несовершеннолетнего осужденного на основе его социально-демографических, уголовно-правовых и психолого-педагогических характеристик.*

**Ключевые слова:** *социально-педагогический портрет, несовершеннолетний осужденный; социально-демографические, уголовно-правовые, психолого-педагогические характеристики.*

*The article presents the social and pedagogical portrait of convicted juvenile based on description of his social and demographic, criminal and legal and pedagogical characteristics.*

**Key words:** *social and pedagogical portrait, convicted juvenile; social and demographic, criminal and legal, psychology and pedagogical characteristics.*

Відповідно до чинного кримінального законодавства, об'єктом пенітенціарного процесу в спеціальних виховних установах (виховних колоніях) є неповнолітні особи віком від 14 до 18 років (за дозволом педагогічної ради — до 22 років), які позбавлені волі за вчинення злочинів, передбачених Кримінальним кодексом України. Важливий крок до ефективної організації соціально-педагогічної роботи в цих установах — узагальнена характеристика неповнолітнього засудженого, що в науковій літературі визначається як «соціально-педагогічний портрет особистості неповнолітнього засудженого».

Основою для визначення структурних компонентів такого портрета, які найповніше характеризують особистість неповнолітнього, стали наукові праці, що розкривають соціально-демографічні й кримінологічні (Ю. Абросімова, Р. Благута, О. Бурега, В. Бурдін, Д. Виговський, О. Волянук, Т. Гончар, А. Гусак, О. Дашенко, Т. Кальченко, С. Киренко, Н. Ковтун, С. Корецький, О. Неживець, О. Северин, А. Скіць, А. Яровий, О. Яцун та ін.) і психолого-педагогічні (П. Вівчар, С. Горенко, Н. Греса, М. Гуліна, Т. Журавель, С. Замула, І. Зверева, В. Коваль, Н. Крейдун, М. Луняк, В. Лютий, Н. Максимова, Н. Малиш, В. Оржеховська, О. Павлик, І. Парфанович, Л. Ростомова, В. Синьов, М. Фіцула, С. Харченко й ін.) особливості неповнолітнього засудженого.

Аналіз праць цих учених дозволив визначити основні складові соціально-педагогічного портрета неповнолітнього засудженого — узагальнені характеристики його особистості, що найбільшою мірою впливатимуть на процеси планування й організації соціально-педагогічної роботи, спрямованої на досягнення мети ресоціалізації. До них належать: 1) соціально-демографічна; 2) кримінально-правова; 3) психолого-педагогічна.

Тож метою статті стало описання соціально-педагогічного портрета неповнолітнього засудженого за допомогою послідового розкриття його соціально-демографічних, кримінально-правових і психолого-педагогічних характеристик.

До соціально-демографічних характеристик неповнолітнього засудженого належать вік, стать, національність, освітній рівень, стан сімейного виховання та сфера життєдіяльності до засудження.

За даними статистики [1] та нашого експериментального дослідження, станом на 1 жовтня 2012 р. у 8 виховних колоніях для неповнолітніх (Мелітопольській, Курязькій, Кременчуцькій, Самбірській, Бережанській, Прилуцькій, Ковельській, Дубенській) перебуває 1319 осіб. Серед них 8% — 14–16 років, 21% — 16–17 років, 39% — 17–18 років і 32% — 18–22 роки. Зрозуміло, що такий доволі розгалужений віковий період на початковому етапі онтогенезу (14–22 роки) поєднує в собі складні, важливі та різноманітні періоди формування і становлення особистості молодого людини. Тому дослідники пенітенціарного процесу виокремлюють три вікові категорії вихованців колоній: 1) підлітковий (14–15 років), 2) юнацький (16–18 років), 3) перший молодіжний (18–22 роки) [3; 4; 5; 6].

Важливе значення для організації соціально-педагогічного процесу в умовах ізоляції має і такий соціально-демографічний чинник, як стать неповнолітнього засудженого. Нині однією з 8 виховних колоній в Україні є Мелітопольська, в якій утримуються дівчата, засуджені до позбавлення волі. Станом на 1 жовтня 2012 р. в ній відбували покарання 92 вихованки, або 7% від загальної кількості засуджених у спеціальних виховних установах [1]. У зв'язку із цим слід говорити про актуальність вирішення завдань гендерної соціалізації та гендерного й статевого виховання неповнолітніх.

Важливу роль в організації соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми засудженими останнім часом має багатонаціональне середовище в спеціальних виховних установах. Згідно з інформацією ДПтС України, у виховних колоніях утримуються українці, росіяни, молдовани, кримські татари, болгары, румуни, угорці й ін. Збільшується кількість вихованців ромської національності. Отже, в соціально-педагогічній роботі необхідне врахування етнічних, національних, соціокультурних, віросповідних особливостей тієї чи іншої нації, виховання толерантних відносин між вихованцями.

Важливою соціально-демографічною характеристикою, що впливає на ефективність соціально-педагогічної діяльності й досягнення мети ресоціалізації, є різний освітній рівень вихованців, який не завжди відповідає загальноприйнятому віку. Так, згідно з інформацією ДПіТС України, із загальної кількості неповнолітніх засуджених близько 89% навчаються в загальноосвітніх школах II–III ступенів, що розташовані на території колоній, серед яких 42,5% — у школах II ступеня (6–9 класи) та 57,5% — у школах III ступеня (10–11 класи). Проте серед них відповідають віку учнів школи II ступеня лише 7,8%, а учнів школи III ступеня — 39,7% [1]. Крім цієї проблеми, дедалі більше поширюється явище неписьменних вихованців, які не вміють читати, писати, рахувати. Для таких учнів у школах при колоніях створюються класи вирівнювання й допоміжні класи для засуджених із вадами фізичного та розумового розвитку.

I, нарешті, останніми соціально-демографічними характеристиками, що дозволяють визначити причини й наслідки десоціалізації неповнолітніх та окреслити зміст соціально-педагогічної роботи з ними, є стан сімейного виховання (склад сім'ї, умови виховання) та сфери життєдіяльності (навчання, трудова зайнятість) до засудження.

Результати нашого дослідження довели, що до засудження 74% неповнолітніх осіб не мали повноцінної сімейної опіки й виховання, оскільки проживали в асоціальних повних або неповних сім'ях, здебільшого з низьким матеріальним статком; 22% — виховувалися без батьків (біологічні сироти або ті, батьками яких є особи, позбавлені батьківських прав); 4% — виховувалися в нормальних сім'ях, проте не мали належної батьківської турботи й необхідної уваги.

Щодо сфер життєдіяльності засуджених неповнолітніх, то 24% до засудження ніде не працювали і не навчалися; 15% — виховувалися в спеціальних виховних закладах системи освіти (школи та ПТУ соціальної реабілітації); 61% — навчалися в загальноосвітніх школах, професійно-технічних закладах або тимчасово працювали, проте відзначалися недисциплінованістю й асоціальною поведінкою.

Бездоглядність, безпритульність дітей часто зумовлювали їх адиктивну поведінку (вживання алкоголю, наркотиків, токсичних речовин, тютюну), під впливом якої і здійснювалися злочини. У деяких неповнолітніх уже сформувалася стійка залежність від психоактивних речовин, тому дуже важливими напрямками організації соціально-педагогічної роботи у виховних установах мають бути профілактика тютюнопаління, пияцтва та наркоманії, усунення негативних чинників соціальної життєдіяльності, формування здорового способу життя тощо [5].

Отже, соціально-демографічна характеристика неповнолітніх засуджених як один з аспектів їхнього соціально-педагогічного портрета, а саме: вікового, статевого, національного складу, освітнього рівня, стану сімейного виховання і сфер життєдіяльності до засудження, надали змоги не тільки з'ясувати об'єктивні та суб'єктивні чинники десоціалізації особистості, внаслідок якої було скоєно злочин, а й окреслити напрями щодо планування й організації соціально-педагогічної роботи для досягнення мети ресоціалізації.

Іншою складовою соціально-педагогічного портрету особистості неповнолітнього засудженого є кримінально-правова характеристика, до якої належать узагальнені дані про види скоєних злочинів і терміни покарання відповідно до КК України, наявність попередніх судимостей неповнолітніх та їхній кримінальний статус у пенітенціарному середовищі.

Основними видами злочинів, внаслідок скоєння яких неповнолітніх було позбавлено волі, за даними ДПтС України та результатами нашого дослідження, є: крадіжка — 34% неповнолітніх, розбій — 16%, викрадення (угін) автомобіля — 12%, грабіж — 12%, убивство або спроба вбивства — 11%, хуліганство — 4%, нанесення тяжких тілесних ушкоджень — 5%, зґвалтування — 2%, торгівля наркотиками — 2%, ношення вогнепальної зброї — 1%, вимагання — 1%.

Статистичні дані свідчать, що більшість неповнолітніх засуджено за крадіжки, грабіж та розбій з метою наживи. Проте найнебезпечнішою тенденцією останніх років є збільшення кількості так званих резонансних злочинів, які відзначаються особливим цинізмом і жорстокістю — це вбивства (або спроби вбивства), жорстокі побиття та зґвалтування.

За термінами покарання 72% засуджених неповнолітніх відбувають покарання строком до 5 років позбавлення волі і 28% — понад 5 років.

Щодо рецидивності (наявності повторного кримінального злочину) в дитячому середовищі, то приблизно 97% засуджених неповнолітніх чоловічої і 99% жіночої статі позбавлені волі вперше, але раніше відстрочення виконання вироку мали відповідно 20% і 16% неповнолітніх правопорушників. Осіб, які раніше відбували покарання у вигляді позбавлення волі двох і більше разів, трохи більше 3%.

Дослідження свідчать, що понад 70% тяжких злочинів скоєно неповнолітніми в стані алкогольного або наркотичного сп'яніння, 10% неповнолітніх жіночої статі мають психічні проблеми і перебувають на обліку в психіатра, в 35% спостерігається невротичний синдром, схильність до суїциду, в 50% — нестабільний емоційний стан, лише 5% усіх засуджених емоційно стабільні [1].

І останнім «штрихом» кримінально-правового портрета неповнолітнього засудженого є його кримінально-правовий статус у пенітенціарному середовищі виховної колонії, зважання на який надзвичайно важливо під час організації соціально-педагогічної роботи.

Так, сучасний дослідник кримінальної субкультури неповнолітніх засуджених у спеціальних виховних установах С. Замула виокремлює чотири ієрархічні групи (касти, «масті») серед вихованців: 1) формальні лідери («актив»), які співпрацюють з адміністрацією колонії та негативно ставляться до злочинного світу; 2) неформальні лідери («блатні»), що ідентифікують себе зі злочинним світом, здійснюють контроль за поведінкою всіх членів злочинної спільноти, збереження та поповнення «общака», розбір конфліктів; 3) основна маса («пацани»), які нейтрально ставляться до злочинного світу, виконують основну роботу, беруть участь у поповненні «общака»; 4) аутсайдери («ображені») — засуджені, які відкинуті злочинним світом, виконують всю брудну й неprestижну роботу [2, с. 63–65].

За нашими спостереженнями, останнім часом спостерігається тенденція до зменшення кількості засуджених, які відкрито протистоять адміністрації установи. Відбір кандидатів на керівні посади проводить персонал установи на основі методів соціометрії та референтометрії, з урахуванням особистих рис вихованців (наявності лідерських якостей, організаторських і розумових здібностей, фізичної розвиненості, позитивної спрямованості, тривалого терміну покарання тощо). У результаті в сучасних виховних колоніях формальна й неформальна структура групи частіше збігаються.

Отже, виявлення й урахування кримінальної субкультури в середовищі неповнолітніх засуджених — ефективний шлях для правильного й доцільного формування органів самоврядування, самодіяльних організацій, встановлення партнерства і взаємодії персоналу та засуджених у досягненні мети ресоціалізації.

Таким чином, кримінально-правова характеристика неповнолітніх засуджених є основою для визначення напрямів і змісту, передусім, правового виховання та створення позитивного ресоціалізуючого середовища для задоволення потреб і задатків неповнолітніх.

Третя складова соціально-педагогічного портрета неповнолітнього засудженого — його психолого-педагогічна характеристика, яка складається, по-перше, з вікових (загальних і специфічних) особливостей засуджених спеціальної виховної установи, по-друге, особливостей розвитку особистості засуджених у всіх її сферах унаслідок негативного впливу психофізіологічних, педагогічних і соціальних чинників.

Дослідження С. Бабенко, Р. Благути, В. Вітвицької, С. Замули, І. Зверевої, М. Луняк, В. Лютого, М. Максимової, В. Оржеховської,

В. Синьова та наші власні надали різноманітний матеріал для загального психолого-педагогічного портрета неповнолітнього засудженого, позбавленого волі.

По-перше, психолого-педагогічні особливості пов'язані із загальними й специфічними характеристиками засуджених спеціальних виховних установ відповідно до вікової періодизації, наведеної вище під час соціально-демографічної характеристики: 1) підлітковий (14–15 років), 2) юнацький (16–18 років), 3) перший молодіжний (18–22 роки).

Так, для вихованців підліткового віку (14–15 років) характерні деякі особливості, котрі взагалі властиві цій віковій категорії й пов'язані з інтенсивним фізичним розвитком організму, нервової системи, а також зі своєрідністю соціальної ситуації розвитку, яка складається в підлітків у взаємостосунках з іншими людьми. Серед них слід відзначити такі, як підвищена збудливість, емоційність, неврівноваженість, бурхлива активність та ініціативність, що не завжди відповідають реальним фізичним та психічним можливостям.

Основним особистісним новоутворенням у цьому віці є прагнення до дорослості, тому у вихованців колоній часто спостерігаються такі негативні риси поведінки: підкреслена грубість, негативізм, розв'язність, небажання підкорятися вимогам іззовні, тютюнопаління тощо, як прагнення привернути до себе увагу як до дорослої самостійної людини.

Іншою віковою особливістю підлітків є активний пошук особистісного ідеалу. Але на фоні ще не сформованої системи морально-етичних цінностей має місце орієнтація на конкретний ідеал, іноді асоціальної спрямованості, з точки зору його зовнішніх проявів (фізична сила, самостійність, матеріальна незалежність, лідерство, абсолютизація задоволення матеріально-побутових потреб тощо). Вибір ідеалу та життєвої позиції відбувається на основі наслідування, тому в соціально-педагогічному процесі значну роль відіграє особистість вихователя.

Велике значення в підлітковому віці має потреба в спілкуванні та виборі референтної групи. У групі підліток прагне набути сприятливого статусу, якщо цього не відбувається, то підвищується ризик зриву в поведінці, асоціальних учинків, можливості самоствердження незаконними й аморальними способами. Отже, посилюється роль правильної організації групової роботи з підлітками.

Крім спілкування, в позитивному розвитку особистості в підлітковому віці важливою є ігрова діяльність, змагальні моменти, на що слід зважати в соціально-педагогічній роботі з метою засвоєння соціально схвалюваних норм поведінки й перенесення їх у різні ситуації діяльності та спілкування, формування окремих рис характеру тощо [3, с. 204–205; 6, с. 27–29].

У юнацькому віці (16–18 років) продовжується й інтенсифікується процес переходу від дитинства до дорослості: завершується формування статевої та фізичної зрілості, необхідність життєвого самовизначення, вибору професії, активного долучення до суспільної діяльності, заняття спортом тощо. Часто фізична міцність юнака в середовищі засуджених впливає на його статус у малій групі.

У юнацькому віці розвивається самосвідомість, що постійно потребує оцінювати власну особистість, аналізувати свої дії, вчинки, поведінку. Однак у специфічних умовах ізоляції та криміналізації середовища самосвідомість не завжди розвивається в потрібному напрямі, що виявляється в: неузгодженості різних елементів самосвідомості, наприклад, усвідомлення своїх психічних властивостей і самооцінки; перекручуванні соціально-моральних оцінок, наявних у самосвідомості; переоцінці власних якостей; прагненні підтвердити свою неадекватну самооцінку аморальними й кримінальними вчинками; неправильній оцінці свого майбутнього у зв'язку зі скоєним злочином, відчутті безперспективності й підвищенні соціальної тривожності тощо.

Почуття дорослості в юнаків стає глибшим, ніж у підлітків, виявляючись у самоствердженні й самовираженні, прагненні бути неповторним і оригінальним, привернути до себе увагу, інколи навіть аморальними способами.

Трудова діяльність, життєві плани і вибір професії обмежені в умовах виховної колонії, адже здобути кваліфікацію можна тільки з певних видів професій, які не завжди відповідають потребам засуджених. Мрії про престижну професію, завищені професійні домагання швидко призводять до розчарування, хворобливих переживань, формування психології «невдахи». Тому в цьому віці можна орієнтувати вихованців на вступ до вищих навчальних закладів на різноманітні напрями підготовки.

Для юнака характерне прагнення до колективної діяльності, участі в усіх групових починаннях, бажання мати престиж, посідати міцну позицію, що благотворно впливає на формування середовища засуджених. Однак властива їм боротьба за популярність часто набуває спотвореної форми, коли цієї популярності й оригінальності засуджені починають домагатися за допомогою сили, придушення інших, що потребує застосування профілактичних заходів.

Особливою в засуджених є і перша юнацька любов, яка часто ідентифікується з неконтрольованими й ранніми статевими зв'язками до засудження, уявними «перемогами» над протилежною статтю, нездоровим інтересом до неї тощо. Незадоволене почуття першої любові, сексуальна ізоляція породжують серед юнаків своєрідні епідемії захоплення фотокартками дівчат, заочним знайомством [4, с. 87–90].

Психолого-педагогічні особливості засуджених першого молодіжного віку (18–22 роки) відзначаються великою інтенсивністю формування особистості. Центральними психологічними новоутвореннями є громадянське самовизначення, визначення свого місця в суспільному житті, підвищення соціальної активності. Проте ізоляція від суспільства часто сприяє формуванню світоглядної позиції у двох напрямках: або схоластичному, відірваному від реальності філософствуванні, або скептицизмі, негативізмi стосовно світоглядних цінностей. Для засудженої молоді характерне «переплітання» дорослості та рецидивів дитинства, суперечність між активністю й недисциплінованістю, ідеалізація або страх перед майбутнім життям тощо.

Таким чином, розглянуті вікові психолого-педагогічні особливості засуджених підліткового, юнацького та молодіжного віку, яких разом утримують у виховних колоніях, свідчать, що в них виявляються як загальновікові, так і специфічні для злочинців, різноманітні особистісні характеристики. Цим визначається й специфічність організації соціально-педагогічної роботи в спеціальних виховних установах, коли в кожному індивідуальному випадку слід конкретизувати цілі, завдання та способи досягнення мети ресоціалізації.

Іншою складовою психолого-педагогічного портрета неповнолітнього засудженого є особливості розвитку особистості засуджених в усіх її сферах, спричинені негативним впливом психофізіологічних, педагогічних і соціальних чинників.

Сучасні дослідники девіантної поведінки дітей, згадані на початку статті, давно довели, що такі чинники, як психофізіологічні порушення (вроджені чи набуті внаслідок травм і захворювань), акцентуації характеру (гіпертичний, циклоїдний, лабільний, епілептоїдний, істероїдний типи), висока вираженість окремих рис темпераменту (збудливість, реактивність, нейротизм, екстраверсія, регідність, імпульсивність); екстернальний локус контролю (безвідповідальність за свої дії); неналежне виховання в сім'ї (асоціальний, конфліктний, багатодітний, неповний, малозабезпечений, благополучний, але педагогічно неспроможний); негативний вплив учителів та шкільного колективу (педагогічна неспроможність, нехтування особистісно-орієнтованим підходом, нанесення психологічних травм, навішування ярликів, таврування, стигматизація; міжособистісні та міжгрупові конфлікти, цькування); негативний вплив неформальної групи (залучення до кримінальної діяльності, вживання алкоголю, наркотиків, токсичних речовин, кругова порука, конфлікти між угрупованнями, негативний вплив лідера); загострення соціальних проблем (зниження життєвого рівня, проблеми зайнятості та працевлаштування, незабезпеченість житлом, обмежені можливості для змістовного проведення дозвілля,



демонстрація насильства, романтизація кримінального способу життя в ЗМІ, кінематографі й поп-музиці тощо), є сприятливим ґрунтом для десоціалізації особистості неповнолітнього, кульмінація якої — скоєний злочин.

На основі структури особистості М. Шевандрина [7, с. 7–8], проаналізовано основні порушення (відхилення) в розвитку особистості правопорушників порівняно із законослухняними однолітками.

Так, у потребісно-мотиваційній сфері особистості основні порушення виявляються у: 1) відсутності чітко визначених цілей у житті та мотивів схвалюваної суспільством діяльності; 2) невизначеності життєвих цінностей або перекрученні сенсу життя (бездуховність, цинізм, байдужість, зневага до людей, егоїзм і жорстокість до оточення); 3) неадекватності самооцінки (в разі заниженої — невпевненість у собі, боязкість, депресія, некомунікабельність, завищеної — лицемірство, зневага, заздрощі, конфліктність, агресія); 4) фрустрації (неспроможність задовольнити потреби та бажання, депресія, апатія, невротичні вияви, байдужість, негативізм, відчуження); 5) втраті самоідентичності (відчуження, деперсоналізація, відмежованість, розгубленість); 6) бажанні задовольняти життєві потреби швидкими й соціально несхвалюваними способами тощо.

Щодо когнітивно-пізнавальної сфери спостерігаються такі відхилення: 1) порушення уваги (неуважність, неретельність); 2) порушення в розвитку сприйняття (неуважність до оточення, неспостережливність, нетактовність, відсутність чуйності до людей); 3) порушення в розвитку пам'яті (забудькуватість, безвідповідальність, неретельність); 4) недоліки в розвитку розумових здібностей (інтелектуальна нерозвиненість, недалекоглядність, поверховість міркувань, нелогічність у вчинках); 5) бідність уяви (нетактовність, нечуйність, приземленість); 6) когнітивний дисонанс (байдужість до справи, погані настрої, апатія, неуважність, неретельність); 7) недосвідченість або неуспішність у навчанні й ін.

У розвитку морально-вольової сфери особистості неповнолітнього засудженого виявлено такі недоліки: 1) хибні, ірраціональні уявлення про норми моралі та права (неусвідомленість протиправної поведінки й призначеного судом виду покарання); 2) нераціональна оцінка ситуації (запальність, упертість); 3) неспроможність самостійного прийняття та виконання рішення (нерішучість, нестійкість, несамостійність, конформізм); 4) силові засоби вирішення проблем (агресивність, жорстокість); 5) психічна нестійкість (нестійкість настрою, дії за настроєм, невміння стримувати свої бажання); 6) афективна збудливість (дратівливість, вибуховість, агресивність, підвищена конфліктність, схильність до сварок і бійок, некерованість); 7) низька стійкість до стресів (підвищена тривожність, уразливість, сприйнятливність, почуття самотності, відлюд-

ність, заглиблення в себе); 8) безвільність (лінощі, неуважність, млявість, неретельність, байдужість, нестриманість) тощо.

У міжособистісній сфері особистості неповнолітнього спостерігаються найрізноманітніші відхилення: 1) реакція емансипації (прагнення звільнитися від керівництва й контролю дорослих і встановлених правил, законів, звичаїв, що виявляється в епізодичних бунтах, невиконанні доручень тощо); 2) групування на ґрунті кримінальної романтики (намагання встановити правила кримінальної субкультури, використання тюремного жаргону, татування тощо); 3) реакція імітації (наслідування певної особи або образу, нерідко асоціальних); 4) значеннєвий бар'єр (конфліктність, брутальність, агресія, негативізм, відчуження, відлюдність, зневага, нерозуміння, байдужість, неретельність); 5) невміння позитивно вирішувати ситуації у взаєминах з іншими людьми (аргументовано доводити свою думку, досягати взаєморозуміння, конструктивно вирішувати конфлікти, просити допомоги, протистояти тискові групи та маніпуляціям) тощо.

Відхилення у творчій сфері особистості неповнолітнього засудженого проявляться у відсутності: 1) улюбленої справи й зацікавленості жодним видом діяльності; 2) добросовісності, трудової дисциплінованості та якісних результатів у суспільно корисній праці; 3) бажання використовувати й розвивати творчий потенціал у різних видах діяльності (технічній, художньо-естетичній, фізичній, інтелектуальній) та ін.

Отже, психолого-педагогічний портрет особистості неповнолітнього засудженого виявився дисгармонійним, а значить таким, що потребує професійної психологічної, педагогічної й соціальної профілактики, корегування та реабілітації.

Таким чином, на основі проаналізованих соціально-демографічних, кримінально-правових і психолого-педагогічних характеристик неповнолітнього засудженого можна запропонувати його узагальнений соціально-педагогічний портрет: це особа 14–18 років з неблагополучної сім'ї, низьким культурним та освітнім рівнем, віковими й особистісними порушеннями в усіх сферах, засуджена за злочин з метою наживи. Подальше дослідження в цьому напрямі вбачаємо в розробці технології планування й організації соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми засудженими в спеціальних виховних установах з урахуванням наданого й описаного соціально-педагогічного портрета.

### Список літератури

1. Державна пенітенціарна служба України : офіційний сайт [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.kvs.gov.ua>. — Назва з екрана.

2. Замула С. Ю. Профілактика впливу кримінальної субкультури на неповнолітніх засуджених у спеціальних виховних установах : навч.-метод. посібник / С. Ю. Замула. — Біла Церква : ДПтСУ, 2011. — 240 с.
3. Зверева І. Д. Соціальна, педагогічна та психокорекційна робота з неповнолітніми, засудженими до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі : метод. посіб. з питань реабілітації у громаді неповнолітніх засуджених / [автори-упоряд. : Т. П. Авельцева, З. П. Бондаренко, Н. В. Зимівець ; наук. ред. І. Д. Зверева]. — К. : Науковий світ, 2006. — 277 с.
4. Основи пенітенціарної психології : навч. посіб. / [Н. П. Крейдун, О. М. Лактіонов, А. В. Сорока, С. І. Скоков]. — Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2007. — 140 с.
5. Скіць А. В. Соціально-демографічна характеристика неповнолітніх засуджених та її значення при плануванні та проведенні соціально-виховної роботи в умовах виховної колонії / А. В. Скіць // Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології. — 2010. — № 2(3). — С. 240–245.
6. Соціальна робота з неповнолітніми, які перебувають у місцях позбавлення волі / [ред. В. М. Синьов]. — К. : Вид-во ДЦССМ ; ДДУПВП, 2003. — 222 с.
7. Шевандрин Н. И. Психодиагностика, коррекция и развитие личности / Н. И. Шевандрин. — М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1998. — 512 с.

*Надійшла до редколегії 10.01.2013 р.*